

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ О.ЗАХАРЕНКА

Кульчицький Віталій Йосипович
м.Тернопіль

У статті проаналізовано педагогічну спадщину О. Захаренка присвячену ролі патріотичного виховання у формуванні особистості як громадянина. Висвітлюється особлива роль історико-педагогічних основ патріотичного виховання в становленні особи як громадянина та поваги до культурного й історичного минулого України. Зроблено висновки про необхідність вивчення й аналізу з точки зору сьогодення цілісної системи патріотичного виховання молоді у радянські часи (погляди О. Захаренка щодо патріотичної та громадянсько активної учнівської молоді).

Ключові слова: О. Захаренко, патріотичне виховання, особистість, громадянин.

Постановка проблеми. Сьогодні вітчизняні та зарубіжні вчені працюють над пошуком стратегічних напрямів та інноваційних підходів до розвитку освіти з урахуванням надбань минулого і потреб сьогодення. Провідні українські та зарубіжні вчені завжди цікавилися проблемами духовності людини, її духовної самореалізації. Саме тому важливим завданням системи освіти є цілеспрямоване формування свідомості, бажання та потреба у духовному розвитку кожного громадянина.

У контексті оновлення змісту освіти шляхом перенесення акцентів на конкретну людину, розв'язання проблеми виховання духовно-патріотичних цінностей неможливе без глибокого дослідження й упровадження в практику педагогічних надбань минулого. Педагогічні ідеї визначних прогресивних діячів, освітян-новаторів дають можливість більш ефективно формувати систему оптимального освітнього процесу, застосовувати педагогічно доцільні форми й методи виховання [11].

Вагомим внеском до теорії й практики вітчизняної педагогіки є спадщина Олександра Антоновича Захаренка (1937-2002) – українського педагога, одного із засновників педагогіки співробітництва, громадського діяча, директора відомої на Україні авторської школи у селі Сахнівка на Черкащині, дійсного члена Академії педагогічних наук України [12]. На думку О. Захаренка, найголовнішою проблемою в усі часи і для всіх народів була і залишається проблема виховання, саме тому, щоб правильно спрямувати виховну роботу в потрібне русло, необхідно поставити особистість у центр виховної системи та вміти співпрацювати разом.

Педагогіка співробітництва – це система форм, методів і прийомів у навчально-виховному процесі, які спираються на принципи гуманізму, патріотизму і творчого підходу до розвитку особистості – дитини. Саме такий підхід був характерний для педагогіки Олександра Антоновича. Як і інші педагоги-новатори, він висував, обґрунтовував і впроваджував у практику ідеї творчої взаємодії вчителя і учня; навчання без примусу; ідею досягнення поставленої мети; індивідуального і колективного підходів до діяльності учнів; творчого самоврядування; особистісного підходу до виховання; співпраці вчителів з батьками, громадськістю тощо.

Педагогічна концепція О. Захаренка ґрунтуються на визнанні і впровадженні ідей людиноцентризму і дитиноцентризму, діяльнісного патріотизму. Духовною основою життя

і творчості педагога завжди була: гуманістична спрямованість, несуперечливість способу життя особистого і соціального, глибока і відповідальна любов до кожної дитини, вирощування в школі педагогічного колективу однодумців, любов до праці, рідного слова, своєї Батьківщини. Він був патріотами рідної землі, щоденною жертвовою працею утверджував свою відданість ідеалам добра, справедливості.

У наш час переоцінки цінностей, пошуку нових пріоритетів, інноваційних методик необхідно сповна використовувати все те цінне, що залишили наші попередники, праця яких витримала найсуворіший екзаме́н – випробування часом. Тому маємо ще активніше поширювати в освітянському і суспільному середовищі цінності гуманістичної педагогіки, знаходити різні шляхи залучення до їх осмислення і впровадження усіх представників громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення досвіду роботи О.Захаренка здійснювали вчені АПН СРСР та НДІ педагогіки України, науковці й практики із 117 країн світу. Серед дослідників наукового доробку О.Захаренка слід відзначити М.Вашуленка, Т.Десятова, Т.Довгу, І.Зяюна, Б.Кобзаря, В.Кузя, А.Кузьмінського, Ю.Кусого, В.Омельяненка, Л.Онищук, В.Паламарчук, Н.Побірченко, Л.Прокопенко, О.Савченко, О.Сухомлинську, В.Храпова, М.Ярмаченка, Т.Яценко та ін.

Деякі аспекти творчого доробку педагога-новатора, в тому числі і з родинного виховання, висвітлені в працях В.Кременя, Ю.Мальованого, Н.Ничкало та інших [1].

Проблеми становлення і розвитку авторських шкіл, зокрема школи О.Захаренка, досліджували В.Алфімов, М.Богуславський, О.Джуринський, О.Піскунов, Н.Побірченко, О.Сухомлинська та інші. У працях О.Адамченко, Л.Калініної, Н.Островерхової, О.Попової, Є.Хрикова, Т.Цирліної викладено теоретико-методологічні засади авторської школи як феномену педагогіки.

Основоположні ідеї педагогіки О. Захаренка висвітлювали такі науковці як: Л.Березівська, І.Бех, Н.Бібік, Н.Калініченко, В.Моргун, М.Поташник, Ю.Юрчонок та інші [9].

Творчу спадщину директора Сахнівської середньої школи, академіка О.Захаренка активно досліджують освітяни Черкащини: А.Апенкіна, Т.Бадрак, В.Бевзюк, З.Вівчар, Г.Іовенко, Г.Іванько, О.Куріченкова, Г.Кланя, В.Коберник, В.Ковалик, В.Колайчук, В.Коломієць, Л.Макарницька, С.Маламура, О.Мельник, Ю.Ментей, В.Нікітіна, Г.Нечитайло, О.Павлюк, О.Співак, В.Тушевська, Г.Тютюнник, Н.Шукрута, Л.Шпирко, В.Яричевська та інші.

Метою нашого наукового дослідження є синтетний аналіз необхідності патріотичного виховання особистості поданий у педагогічній спадщині О. Захаренка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання у молодого покоління почуття патріотизму, активної громадянської позиції – проблеми загальнодержавного масштабу. Адже патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства. У Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» визначаються завдання виховання особистості в любові до Вітчизни, усвідомлення

нею свого громадянського обов'язку на основі загальнолюдських духовних цінностей.

На думку О.Захаренка – справжня суть виховної роботи полягає не у наших розмовах з дитиною, не у безпосередньому впливові на дитину, а в організації життя дитини. «Рідна земля, домівка, сім'я – це цінності, що формують гідність людини, прагнення до свободи, її патріотизм і громадянськість. Лише в діяльності, в активному пошуку і практичному застосуванні набутого досвіду дитина стане сама носієм цих цінностей і залучить до дії своїх однолітків. Головне, щоб школа стала домівкою для дітей, джерелом знань і духовності, щоб жили в ній всі цікавими справами, добрими традиціями» [2, с.3-4].

Одним з важливих принципів, що гарантували успіх у роботі О. Захаренка, було те, що базою, основою своєї виховної системи він обрав не ідеологічні постулати, а вічні людські цінності: родину, красу природи, милосердя, працьовитість, любов до землі, до рідного краю. О. Захаренка називають автором «педагогіки конкретної мети». Сутністю його праці було: знайти конкретну мету, яка захоплює і згуртовує колектив. «колего, це має знати кожен твій вихованець. Діти повинні знати свою власну історію, свій родовід по восьмь коліно і цінувати все, що набуто у тяжкій кровопролитній боротьбі» – наголошував Олександр Антонович [10, с. 57].

Педагогічна система О.Захаренка ґрунтується на трикутнику: батьки – дитина – вчитель. Формування гармонійних стосунків у просторі цього трикутника, – взаємоповага, постійна співпраця – чи не найголовніший фактор, необхідний для створення атмосфери, в якій найкраще розвивають позитивні якості і здібності дитини. Педагог-новатор наголошував, що «невіддільні ми від свого роду, Батьківщини все життя, тому й закладання основ патріотичного виховання ми починаємо у школі зі складання кожним учнем свого родового (генеалогічного) дерева, бо все починається з малого. Ця робота захоплює всіх у родині: від маленького школяра до найстарших її членів» [3, с.48].

О.Захаренко вважав, «що від роду до народу, нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, патріотичної спрямованості, національної самосвідомості і повноцінності, громадянської зрілості» [4, с.16]. В умовах вивчення свого роду, продовження його справ, реалізації мрій і надій, у молодій людини виникають психологічний комфорт, упевненість в своїх силах і можливостях.

Український педагог-новатор вважав, що «високі почуття патріотизму мають свої корені в національних традиціях, в рідній мові та національній культурі, в стінах батьківського дому і на стежці серед живої, не скаліченої природи, біля рідного будинку. Навчити розуміти – це значить виховати громадянина планети з ідеалами миру, дружби, взаємодопомоги, співчуття до чужої біди» [7, с.56-62].

Досліджуючи роль патріотичного виховання у формуванні особистості як громадянина необхідно звернути увагу на «Десять заповідей синам» О.Захаренка, в яких особливо щиро відбите намагання виховати справжню гідну людину, любов у неї до батьків, родини, своєї України.

О.Захаренко у своїй книзі «Поради колезі, народжені в школі над Россю» писав «Патріотами не народжуються. Ними стають у процесі становлення особистості, в процесі виховання і впливу засобів масової інформації на кожну людину» [3, с.25]. Педагог-новатор вважав патріотизм святим почуттям, яке не піддається осміюванню, яке кличе на подвиг, до самопожертви в ім'я Батьківщини. І той не має патріотичних почуттів, хто не любить свою країну, не живе

її турботами.

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особистості. Це свідомо громадянська позиція. О.Захаренко був переконаний, що наймогутнішим засобом становлення громадянина – патріота є виховна посильна праця. Це стрижень його педагогічної діяльності. Педагог підкреслював: «Громадянин народжується перш за все у трудовому колективі – і ним має бути школа» [6, с.98].

Педагог вважав, що не можна постійно вимагати від людини якихось надзусиль, жертвності. Патріотизм сьогодні – це корисна праця на себе, а отже й на суспільство. Добре людям – від цього має бути добре й державі. О.Захаренко підкреслював: «Держава не хоче бачити випускників з психологією раба. Учень має бути законслухняним, але завжди вільним... Він ніколи, ні за яких обставин не повинен порушувати права інших. Коротко кажучи, він має зростати громадянином України» [5, с.130]. Це твердження свідчить: О. Захаренко добре усвідомлював, що патріотизм і патріотичне виховання – явища конкретно історичні. Для кожної епохи характерне як своє бачення сутності цих феноменів, так і пошук шляхів і методів їх реалізації.

Працюючи на зламі епох, на перетині доби О.Захаренко розширив загальні цілі виховання всебічно розвиненою особистості свідомого громадянина незалежної держави на особистісний рівень, сформульований педагогом як «педагогіка конкретної мети», що втілювалася в багаточільовій, множинній інтелектуальній особистісній і колективній діяльності школярів, педагогів, батьків. Ціннісними засадами діяльності авторської школи О.Захаренка були любов до дітей, патріотизм (історична пам'ять), національна свідомість, фізичне здоров'я, максимальне розширення спеціально організованого виховуючого середовища, культуротворчість. О.Захаренко створив педагогічну концепцію, школу, що спиралась на гуманістичні та культурно-історичні засади, де ці останні предствлені у конкретизованому вигляді й спрямовані на послідовне засвоєння історико-культурного надбання у регіональному, національному та загальнолюдському вимірах.

Неабияким прикладом для розвитку виховуючого середовища стала Сахнівська середня школа. На думку Олександра Антоновича Захаренка – одна з найскладніших і найгостріших проблем, над якими треба працювати і в теоретичному і в практичному планах – це проблема виховання морально-патріотичних цінностей засобами слова, адже слово вчителя, як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити.

У Сахнівській школі система заходів морального виховання спрямовувалась на формування духовної особистості, на виховання учня як громадянина, патріота. Успішне розв'язання цієї проблеми залежить від взаємовідносин школи та сім'ї, від пошуку своєрідних механізмів громадсько-патріотичного виховання, від розвитку в учнів патріотичних почуттів.

Не можна не погодитися зі твердженням О.Захаренка, що «школа – це маленька держава, яка не може існувати без ідеї, задуму, що захоплює дітей, учителів, батьків. Якщо така ідея зникає і не народжується нова, горе тій установі, школі, державі, бо вона деградує, зупиняється у своєму розвитку. В ній безцільно жити, в ній нудьга і немає прогресу» [3, с. 61]. Сахнівську школу можна порівняти з маленькою країною з власними особливостями. Школу було поділено на п'ять основних навчально-виховних центрів (центр молодших класів, центр здоров'я, спорту та відпочинку, центр трудового навчання й виховання, культурно-освітній центр, центр старших класів). Культурно-освітній

центр мав окремий корпус, де було обладнано музей «Моя маленька Батьківщина», кіно-лекційний зал, виставковий зал, обсерваторію і планетарій. Крім того, на шкільній території знаходилась Поляна Пам'яті, криниця Совісті, фонтан «Колосок», стовп Миру, пам'ятники Шевченку. Все це сприяло створенню особливої атмосфери духовності у школі.

Вагому роль у системі громадсько-патріотичного виховання, на думку О.Захаренка відіграє музей бойової і трудової слави, де особлива увага приділяється матеріалам і документам, у яких розривається бойові звершення односельчан у Другій світовій війні, ратні подвиги й трудові досягнення у післявоєнні роки. О. Захаренко так визначає роль музею у формуванні патріотичних і громадських почуттів учнів: «Моральна краса людської поведінки, життя людей великої сили духу – невичерпне джерело формування глибоких переконань, одухотворення учнів громадськістю» [8, с.124].

О.Захаренко всю систему освітньої діяльності вчительського колективу, батьків, громадськості спрямував на те, щоб утвердити у школі культ Батьківщини, родини, громадянської відповідальності, культу праці. Свою освітню парадигму він визначив так: виховати особистість, яка вміє і бажає творити добро для оточуючих, рідного краю, Батьківщини. Педагог сформував власну систему виховання, увівши такі поняття, як: «педагогіка конкретної мети», «педагогіка вічної естафети поколінь – першоджерело формування патріотичних почуттів», «педагогіка творення своїми руками добра на землі».

Педагог-новатор наголошував на тому, що патріотизм громадянського спрямування – це любов до Батьківщини, свого народу, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. О.Захаренко не побоявся зробити категоричний висновок: «В менталітеті, притаманному нашій нації, є риси, які не прикрашають наш народ, не ставлять його в ряд цивілізованих націй. І чекати, склавши руки не годиться, бо зміни на краще не впадуть з неба. Подумайте, колеги, як це зробити в масштабах держави. Відгукніться на святу мету школи, яка ставить майже непосильне завдання – удосконалювати національний менталітет» [5, с.88].

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на людину, її духовну культуру й визначають основні напрями виховної роботи з молоддю. Метою патріотичного виховання, як зауважував О. Захаренко, було формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків.

Головною складовою патріотичного виховання було формування у молоді любові до рідної країни, що здійснюється в першу чергу сім'єю, безпосереднім соціальним оточенням через передавання певних культурних традицій, звичаїв, обрядів, вірувань. Саме з цією метою у авторській школі О.Захаренка проводились виховні заходи «Доля моєї

родини в історії України», «Мій родовід», «Живи, Україно!». Під час цих заходів педагоги знаменитої «школи над Россю» намагалися спонукати учнів захоплюватися красою і самобутнім багатством рідної землі, звитяжністю національно-визвольних перемог українців, їх славетним минулим, а також продовжуючи традиції роду. Така форма виховної роботи допомагала формувати у молоді громадянську позицію, світогляд майбутнього будівничого Української держави. О. Захаренко наполягав на тому, що патріотичне виховання формується на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі освіти, науки, культури і спорту. Патріотичне виховання повинно було включати в себе соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти, охоплювати своїм впливом усі покоління, пронизувати всі сторони життя: соціальну-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, спирається на освіту, культуру, історію, державу, право. Це передбачало визначення і реалізацію першочергових і перспективних заходів, спрямованих на формування громадсько активної життєвої позиції молодих громадян.

Таким чином, пріоритетними напрямками патріотичного виховання у педагогічній діяльності О.Захаренка були: утвердження в свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей і переконань, поваги до культурного та історичного минулого України; формування етнічної та національної самосвідомості, любові до рідного краю, родини, народу, держави; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – свободи, справедливості, доброзичливості, чесності, бережного ставлення до природи; формування мовної культури, оволодіння й вживання української мови як духовного коду нації [13, с.59-64].

Висновок. Отож, синтезуючи погляди педагога-новатора про необхідність патріотичного виховання, слід зауважити, що педагогічний досвід О. Захаренка є цілісною системою яка пронизана патріотизмом громадянського спрямування і характеризується цілеспрямованістю, поліструктурністю, керованістю, взаємозв'язком і взаємодією компонентів, відвертістю, стабільністю, здатністю до постійного вдосконалення за рахунок резервів і до саморозвитку за рахунок подолання суперечностей, рішення нових задач.

На переконання О. Захаренка шкільні, дитячі роки не є підготовкою до життя, а саме життя, а тому педагогічний процес є життєтворчим процесом, дієвістю самостворення, самовиховання при педагогічно доцільній підтримці досвідчених, старших товаришів – педагогів. Через конкретне, близьке і рідне сягнути великого, загальнодержавного – такий, на думку відомого педагога, один зі шляхів формування патріотичних та громадянських почуттів учнів.

О.Захаренко наголошував, що недооцінка патріотизму як найважливішої складової індивідуальної та суспільної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим визначається пріоритетність патріотичного виховання особистості у виховній системі школи.

Література та джерела

1. Захаренко С.О. Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О.А.Захаренка: дис...кандидата пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / Сергій Олександрович Захаренко. – К.: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, 2008. – 178 с.

2. Захаренко О.А. Живімо за законами добра і краси / О.А.Захаренко // Педагогічний вісник. – 1996. – №3. – С.3-4
3. Захаренко О.А. Поради колезі, народжені в школі над Россю / О.А.Захаренко. – Черкаси: Ваш Дім, 2005. – 92 с.
4. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро: Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини / О.А.Захаренко. – Черкаси: [б.в.], 1997. – 28 с.
5. Захаренко О.А. Слово до нащадків / О.А.Захаренко. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
6. Захаренко О.А. Школа над Россю / О.А.Захаренко, С.М.Мазурик. – К.: Радянська школа, 1979. – 150 с.
7. Захаренко О. А. Щаслива доля поколінь / О.А.Захаренко, С.М.Мазурик // Радянська школа. – 1977. – № 11. – С.56-62
8. Захаренко О.А. 210 шкільних лінійок / О.А.Захаренко, С.О.Захаренко. – Сахнівка: [б.в.], 2002. – 295 с.
9. Крутенко О.В. Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О.А.Захаренка: дис...кандидата пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ольга Володимирівна Крутенко. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2011. – 253 с.
10. О.А.Захаренко про родинне виховання: Хрестоматія / Укладач: С. О. Захаренко; За ред. Л.І.Прокопенко. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім.Богдана Хмельницького, 2006. – 100 с.
11. Орлова Н.В. Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О.А.Захаренка: дис...кандидата пед. наук: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Володимирівна Орлова. – К.: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, 2008. – 186 с.
12. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн.2: Навч.посібник / За ред. О.В.Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
13. Чорна К.І. Патріотичне виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін в контексті педагогічного доробку О.А.Захаренка / К.І.Чорна // Вісник Черкаського університету. – Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2010. – С. 59-64.

В статтє проанализировано педагогическое наследие А. Захаренко, посвященное роли патриотического воспитания в формировании личности как гражданина. Освещается особая роль историко-педагогических основ патриотического воспитания в становлении личности как гражданина. Сделаны выводы о необходимости изучения и анализа целостной системы патриотического воспитания молодежи в советские времена (взгляды А. Захаренко относительно патриотической и общественно активной учащейся молодежи) с точки зрения настоящего.

Ключевые слова: А. Захаренко, патриотическое воспитание, личность, гражданин.

The pedagogical heritage of O.Zakharenko, devoted to the role of patriotic upbringing in the formation of personality as a citizen, has been analyzed in the article. The discrete role of historical and pedagogical foundations of patriotic upbringing in achievement of personhood as a citizen has been covered. The priorities of patriotic education in teaching activities of O.Zakharenko were: establishing of patriotic values and beliefs in the minds and feelings of the individual, respect for cultural and historical past of Ukraine; formation of ethnic and national identity, love for their land, family, nation, state, recognition of the spiritual unity of the population in all regions of Ukraine, its common cultural heritage and future; strengthening of humanistic morality as the basic foundations of civil society; cultivation of the best features of Ukrainian mentality – freedom, justice, kindness, honesty, carefully attitude towards nature. The judgments about necessity of studying and analyze of integral system of youth's patriotic upbringing in Soviet period (O.Zakharenko's views on patriotic and socially active student youth) in the context of modern times are made.

Key words: O.Zakharenko, patriotic upbringing, personality, citizen.